

ERKEN DÖNEM İBÂZÎ BİLGİNLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Kadri ÖNEMLİ

ÖZET

Abdullah b. İbâd et-Temimî'ye nisbet edilen İbâziyye fırkası İbâzî kaynaklara göre, tabiundan Basra'nın ünlü âlimlerinden Câbir b. Zeyd el-Ezdî el-Umânî tarafından sistematize edilmiştir. Fırkanın itikâdî kimliğinin oluşmasında ve İbâzî fikirlerin sonraki nesillere aktarılmasında erken dönem İbâzî liderlerin rolü yadsınamaz. Basra'nın çok kültürlü ortamında yetişen İmam Câbir b. Zeyd, Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ve sonraki liderler uzlaşmacı yaklaşımları ile temayüz etmişlerdir. Bu uzlaşmacı tavır İbâziyye'nin şiddeti benzeyen Harici fırkalardan ayrılmasına ve Emevîler'e karşı mutedil bir muhalefet yapmalarına neden olmuştur.

İbâziyye ve selefleri olan Muhakkime'yi dönemin sosyo-politik koşullarından soyutlayarak doğru anlamak nerdeyse imkansızdır. Çünkü bu hareketin oluşumunda diğer ekonomik, kültürel ve sosyal nedenlerin yanında devrin siyasi çalkantıları önemli yer tutar. Emevi ve Abbasi yönetimlerine muhalif olması nedeniyle İbâziyye kaynaklara ehl-i dalalet bir fırka olarak yansıtılmıştır.

İbâzîliğin muhalif kaynaklar üzerinden anlatılması sadece siyasi ve itikadi görüşlerinin çarpıtılmasına değil aynı zamanda fırka liderlerinin arka planda kalmasına ve tanınmamasına neden olmuştur.

Türkiye'de İbâzî liderler hakkında yapılan akademik çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu çalışmada erken dönem İbâzî düşüncesinin oluşmasında öncülük eden, Abdullah b. İbâz, Câbir b. Zeyd, Salim b. Zekvân, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme et-Temimî, Rebî' b. Habîb, İbn Sellâm el-İbâzî, Ebû Hafs Amrûs b. Feth en- Nefûsî, Ebî Hazer Yağlâ b. Zeltâf' el-Vesyânî hakkında muhtasar bilgi verilecektir. Erken dönemde İbâziyye'nin yazı geleneği diğer fırkalara nispeten daha az gelişmiş olduğundan fırkanın görüşleri ve liderleri hakkında yazılan kaynaklar sınırlıdır. Makalede ilk dönem İbâzî kaynakları tarama yöntemi kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Havâric, Câbir b. Zeyd, Ebu Ubeyde, Kitmân

---

¹ Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi ABD. konemli@harran.edu.tr

ABSTRACT

The Ibaziyye sect, attributed by some to Abdullah b. İbâd et-Temimî, was actually founded by Câbir b. Zeyd el-Ezdî el-Umânî who was one of the significant scholars in Basra. They adopted a systematically conservative politics towards the Umayyads. Since its birth, the Ibaziyye thought enabled some creed identities to be formed and passed on next generations. Scholars of the Ibaziyye had a conservative point of view and tried to reconcile with other religious groups. Therefore, they were regarded as the symbols of tolerance in exchanging ideas.

In order to better understand Ibaziyye, the intellectual, theological and practical characteristics of the sect should be examined in a holistic approach. Early Ibaziyye scholars often emphasized that practice is a part of faith and therefore faith and practice should be accompanied to gain a good afterlife.

The Ibaziyyads did not wish to be remembered as ‘Outsiders’. Therefore, they isolated themselves from the extremist outsider group called Ezârika who was included in the sect known as Muhakkime-i Ulâ that separated from Ali (His Holiness) during arbitration process. By having good relations with Muslim sects as a principle, they formed a new group called the Ibaziyye.

In this study, some information will be presented about Abdullah b. İbâz, Câbir b. Zeyd, Salim b. Zekvân, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme et-Temimî, Rebî b. Habîb, İbn Sellâm el-İbâzî, Ebû Hafs Amrûs b. Feth en-Nefûsî, Ebî Hazer Yağlâ b. Zeltâf el-Vesyanî who were regarded to be pioneers of early Ibaziyye thought. Since, when compared to other sects, writing was not much advanced in early Ibaziyye period, literature about the ideas and leaders of the sect is limited. In the present study, after the Ibaziyye is briefly introduced, literature about the early period of the sect and certain scholars will be examined.

The scholars that will be the main subject of this study are limited with only those who had significant roles in forming the Ibaziyye thought.

Keywords: Apostles, Sect, Ibaziyye.

GİRİŞ

İslam tarihinde teşekkül eden fırkaların ilklerinden olan ve Abdullah b. İbâd et-Temimî’ye nisbet edilen İbâziyye fırkası İbâzî kaynaklara göre, Basra’nın ünlü âlimlerinden Câbir b. Zeyd el-Ezdî el-Umânî tarafından sistematize edilmiştir.

Fırkanın itikâdî kimliğinin oluşmasında ve bu kimliğin sonraki nesillere aktarılmasında erken dönem İbâzî liderlerin rolü yadsınamaz. Basra’nın çok kültürlü ortamında yetişen İmam Câbir b. Zeyd, Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ve sonraki liderler uzlaşmacı yaklaşımları ile temayüz etmişlerdir. Bu uzlaşmacı tavır İbâziyye’nin şiddeti benimseyen Harici fırkalardan ayrılmasına ve Emevîler’e karşı mutedil bir muhalefet takip etmesine neden olmuştur.

İbâzîliğin muhalif kaynaklar üzerinden anlatılması sadece siyasi ve itikadi görüşlerinin çarpıtılmasına değil aynı zamanda fırka liderlerinin arka planda kalmasına ve tanınmamasına neden olmuştur.

Sosyal hareketlerin teşekkülünü tek bir nedenle açıklamak bilimsel bir yaklaşım değildir. Fırkalar hakkında Hak/batıl düzleminde yapılan yorumlar fırkaların gerçek kimliğini açıklamak yerine ilmi olmayan ön yargıların oluşmasına neden olacaktır. İbâziyye fırkası Havâric bağlamında batıl bir fırka olarak ele alınmıştır. Fırkanın gelişim süreci ve Havâric ile ilişkisi kendi kaynaklarından sağlıklı bir şekilde ele alınmamıştır. Bu nedenle İbâziye ve selefleri olan Muhakkime'yi dönemin sosyo-politik koşullarından soyutlayarak doğru anlamak nerdeyse imkansızdır. Çünkü bu hareketin oluşumunda diğer ekonomik, kültürel ve sosyal nedenlerin yanında devrin siyasi çalkantıları önemli yer tutar.

İbâziye liderlik/imamet hakkında Sünnîlerden ve Şia'dan farklı bir görüşe sahiptir. İbâzilere göre yöneticinin bir kabileden ya da bir aşiretten olması gerekmiyor. İbâzî imamet anlayışına göre ümmetin onayını almak şartı ile ehil olan herkes, imam olma hakkına sahiptir. Bu nedenle makalede yer alan imamların farklı kabilelerden oldukları görülecektir. Misal, Cezayir'de kurulan Rüstemi İbâzî devletinin imamı İranlı'dır.

Türkiye'de İbâzî liderler hakkında yapılan akademik çalışmalar yok denecek kadar azdır. Türkiye'de akademik anlamda yapılan İbâzîlik çalışmaların 1967 yılında Yaşar Kutluay'ın "İbâdiler'e Ait Bazı Metinler" isimli makalesi ile başladığını görürüz. Daha sonra ki süreçte, Ethem Ruhi Fıglalı tarafından yazılan "*İbâziyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*" adlı doktora çalışması İbâzîlik çalışmalarına ciddi katkı sağlamıştır. Bu çalışmaları, Orhan Ateş tarafından hazırlanan *İlk Hâricî Fikirlerin Teşekkülü* isimli Yüksek Lisans tezi, Arapça'ya *el-İbâziyye min Mesâdiriha* ismiyle tercüme edilen *Günümüz Ummân İbâziyyesi* adlı doktora tezi ve İbâzîliği farklı açılardan değerlendiren kitap ve makale çalışmaları takip etmiştir.

Türkiye'de İbâzî liderler hakkında yapılan çalışma oldukça sınırlıdır. Mevcut araştırmalar da İmam Câbir b. Zeyd üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalar; 1. Cevat Sülün tarafından hazırlanan "İmam Câbir b. Zeyd ve İbâziyye İçindeki Rolü" isimli yüksek lisans tezi.⁴ 2. Ateş tarafından Câbir b. Zeyd⁵ ve Ebu Ubeyde⁶ hakkında kaleme alınan iki ayrı makale. 3. İsa Nehrevân tarafından Câbir b. Zeyd'in fetvalarını konu olan *Fetevâ* isimli bir kitap yayınlanmıştır.⁷ Harun Yıldız'ın kitap olarak neşrettiği Sâlim b. Zekvân'a ait *es-Sîre Bir Hâricî/İbâdî Klasîği* adlı kitabı erken dönem İslâm ve Mezhepler Tarihi açısından önemli bir eserdir.

Bu çalışmada sekiz İbâzî lider ele alınacaktır. Bunlar: Abdullah b. İbâz (86/705m), Câbir b. Zeyd (93/712), Salim b. Zekvân (99/717–718), Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme et-Temimî (145/762), Rebî' b. Habîb (180/796[?]), İbn Sellâm el-İbâzî (273/887), Ebû Hafs Amrûs b. Feth en-Nefûsî (283/896), Ebî Hazer Yağlâ b. Zeltâf' el-Vesyânî (380/990)'dır.

² Ethem Ruhi Fıglalı, *İbâdiyyenin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1983).

³ Ateş Orhan, "*Günümüz Umân İbâzîliği*", (*Basılmamış Doktora Tezi*) (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007). Danışman: Tevfik Yücedoğru.

⁴ Cevat Sülün, *Câbir b. Zeyd ve İbâziyye İçindeki Rolü* (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016). Danışman: Orhan Ateş

⁵ Ateş Orhan, "İmam Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd ve İbâdiyye Fırkası İçindeki Yeri", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi = Eurasian Journal of Researches in Social and Economics* 4/3 (2017): 58-84.

⁶ Ateş Orhan, "İbâzî Bilgin Ebû Ubeyde Müslim B. Ebî Kerîme", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi = Eurasian Journal of Researches in Social and Economics* 4/4 (2017): 1-24.

⁷ İsa Nehrevân, *Fetevâ İmam Cabir b. Zeyd Yayınları, İst 2018*. (İstanbul: SD Yayınları, 2018).

1. ABDULLAH B. İBÂZ (86 / 705)

Fırka ismini Abdullah b. İbâz'dan almıştır. İbâzî olmayan kaynaklar fırkanın kurucusu olarak Abdullah b. İbâz'a işaret ederler.⁸ Abdullah b. İbâz et-Temimî, Mürre oğullarındandır.⁹ 10 Tabîînden olan¹¹ Abdullah b. İbâz, aynı zamanda Câbir b. Zeyd'in talebelerindendir.¹² Yusuf Ettâfeyyîş onun Necid'den Basra'ya geldiğini söyler ve onu Muhakkime-i Ulâ'dan saymaktadır.¹³ İbâzî kaynaklar İbn İbâz için "imâmü'l-müslimin, imam'u ehl-tahkik ve'l-umde" şeklinde bilgi verir. Abdullah b. İbâz döneminde fırkanın imamı İmâmı Câbir b. Zeyd olmasına rağmen fırkanın görüşlerini aleni olarak halka duyuran, muhaliflerine karşı fırkayı savunan ve mezhep adına Abdülmelik b. Mervân (685-705/65-85) ile yazışmalarda bulunan kişi İbn İbâz'dır.¹⁴

İbâziler, Bu süreçte Kitmân imameti adı verilen bir sürece girmişlerdi. İktidarın zararından korunmak için faaliyetlerini takiyye içerisinde yürütüyorlardı.¹⁵ Kaynakların verdiği bilgiye göre, İbâzîyye'nin İbn İbâz'a nispet edilmesi hakkında bazı görüşler ileri sürülmüştür:

1. İbn İbâz'ın çok güçlü olan Temîm kabilesinden olması,
2. Hitabetinin güzel olması, dışarıda fırkanın görüşlerini anlatması,
3. Fırkanın gerçek imamı olan imam Câbir b. Zeyd'i koruma çabaları.¹⁶

Abdullah b. İbâz, Basra'da sakin bir hayat geçirmiştir.¹⁷ İbâzî kaynaklar onun fırka içerisinde saygın bir yere sahip olmakla beraber fırkanın görüşlerinin sistematize edilmesinde etkin bir rol almadığını ileri sürerler. Nitekim İbâzî kaynaklara yansıyan ona ait herhangi bir fetva görülmemektedir. Abdullah b. İbâz'ın Abdülmelik b. mervân ile yazışmaları bilinmekle beraber kaç yılında doğduğu ve nerede ve ne zaman öldüğü hakkında kesin bir bilgi yoktur.

2. CÂBİR B. ZEYD (93/712)

İbâzî kaynaklarda kendisinden Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd el Ezdî el-Cufî olarak bahsedilir. Künyesi Ebû Şa'sâ'dır.¹⁸ Velâdeti hakkında kesin bir tarih olmamakla beraber İbâzî kaynaklar onun (639-641/18-22) tarihinde Nizva şehrinin Fark karyesinde doğduğunda birleşir.¹⁹ Yaşadığı bölge ve yerleşim merkezlerine nispetle el-Basrî, el-Umânî, el-Yahmedî, el-Cûfî olarak da anılır. Umman'da doğan Câbir b. Zeyd, daha sonraları ailesi ile birlikte Basra'ya göç etmiştir.²⁰

⁸ Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak*, trc. Ethen Ruhi Fığlalı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1985), 82.

⁹ Musa Lekbâl, *el- Mağribu'l-İslâmî*, (Cezair, 1981), 164.

¹⁰ Muhammed b. Musa Baba Ammî, *Muhammed b. Musa, Mu'cemu A'lami'l-İbâdiyye* (Daru'l-Garbi'l-İslami, t.y.), 263.

¹¹ İvaz Muhammed Halifat, *el-Usulü't-Tarihîyye li'l-Fırkatî'l-İbâziyye* (Ürdün: el-Camiatü'l-Ürdüniyye, t.y.), 70.

¹² Bukeyr b. Said A'veşt, *Dirâsât İslamiyye fi'l-Usûli'l-İbâdiyye* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988), 15-16.

¹³ Fığlalı Ethen Ruhi, "Hâricî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999), 173

¹⁴ A'veşt Bukeyr b. Said, *Dirasat İslâmiyyefi'l-Usulil-İbaziyye* (Kahire, t.y.), 15-16.

¹⁵ Ahmed b. Said b. Abdulvahid Şemmâhî, *Kitabu's-Siyer*, thk. Ahmed b. Said b. es- Siyâbî (Maskat: 1987, t.y.), 372.

¹⁶ Ahmed b. Said b. Abdulvahid Şemmâhî, *Siyeru's-Şemmâhî*, thk. Muhammed Hasan (Beirut: Darü'l-Medâri'l-İslâmî, 2009), 74-76.

¹⁷ Fığlalı, *İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri*, 85.

¹⁸ Lekbâl, *el- Mağribu'l-İslâmî*, 164.

¹⁹ Ebü'l-Abbâs Ahmed b Saîd b Süleymân Temicârî Dercini, *Kitâbu Tabakati'l-meşâyih bi'l-Magrib*, thk. İbrahim Talay (Beirut, 1974), 238-269.

²⁰ İvaz Muhammed Halifat, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâdiyye* (Amman, 1989), 86.

Bedir Savaşına katılan yetmiş sahabeye ulaşmış ve onlardan istifade etmiştir.²¹ Hadis, fıkıh ve usulu'd-din alanlarında derinlik kazanmış, devrin bariz şahsiyetlerinden birisi olmuştur. Câbir b. Zeyd takvayı esas tutar, maddiyata ehemmiyet vermezdi. Sabahlara kadar ilimle uğraşır ve talebelerine ders verirdi. Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer ve Muâviye b. Ebû Süfyân gibi sahabilerden hadis rivayet etmiştir.²² Eyyüb es-Sahtiyâni, Amr b. Dinâr, Katâde b. Diâme gibi muhaddisler de Câbir'den hadis rivayet etmişlerdir.

Kendisi hakkındaki şu rivayet meşhurdur; “İlim denizi olan Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) da dahil olmak üzere, Bedir savaşı (2/624)'na iştirak eden yetmiş sahabenin ilmine vakıf oldum.”²³

Câbir, Hasan Basrî'nin Basra'da bulunmadığı zamanlarda halka fetva verirdi. Bir hac mevsiminde tavaf sırasında ona rastlayan Abdullah b. Ömer, Basra fakihisi olması sebebiyle kendisine nasihatte bulunmuştur. İmam Câbir'in Kur'an ve Sünnete dayanmayan bir fetva vermemesini söylemiş, böyle yapmazsa kendisini ve başkasını helak edeceğini söylemiştir. Basra haricinde oturanlar ona mektuplar yazarak fikhî meselelerde fikrini sorarlardı. Bundandır ki onun zamanında yaşayanlar kendisine “Bahru'l-İlim ve Siracu'n-Nur” demişlerdir.²⁴ O'nun ilminin belirginleştiği dönem Basra'ya gelişiyle başlamıştır. Câbir b. Zeyd'in Kuûd/İbâziye ile olan alakası için kaynaklar erken dönemi işaret ederlerken, çağdaş İbâzî âlimler ise Onun Abdullah b. Vehb b. er-Rasibî'nin yerine geçtiğini söyleseler de buna temkinle yaklaşanlar da vardır.²⁵

İbâzî cemaatin başına geçen Câbir b. Zeyd, Emevîler ile olan ılımlı siyasetini devam ettirmiş, İbâziyye mezhebinin temel esasları bu devrede belirginleşerek teşekkül devresine geçmiştir.

Câbir b. Zeyd'in İbâzî hareketin gelişmesinde ve yayılmasında, fırkanın görüşlerinin sistematize edilmesinde rolü büyüktür.²⁶ Yaşadığı dönemde çok takdir edilmiş ve kendisine ‘umdetü'l-İbâziyye’ ve ‘aslü'l-mezheb’ şeklinde hitap edilmiştir.²⁷

İbâziyye'nin Hâricî fırka olarak kabul ettiği Ezârika gibi dinin ifadesinde şiddete başvurmamış ve hurucu gaye haline getirmemişti.²⁸ Fikirlerini yayarken ve talebelerini okuturken gizlilik esasına bağlı kalmıştır. Maksadına ulaşmak için dini takiiyeyi kullanmıştır.²⁹

Bu hususta muhalifleriyle polemige girmemeğe özen göstermiştir. Özellikle mensubu bulunduğu Ezd kabilesini mezhebine davette gayretkeş olmuş ve kabilesinin büyük bir kısmının harekete katılmasını sağlamıştır. Harekete katılanlardan bir kısmı hareketin dâîleri olmuştur.

²¹ Muhammed b. Musa Baba Ammî, *Babaammî, Muhammed b. Musa, Mu'cemu A'lami'l-İbâziyyin*, (, trz.), II, 109-111. (Daru'l-Garbi'l-İslami, t.y.), 2: 109-111.

²² İbn Hacer el-Askalanî, *Tehzibü't-Tehzib* (Beyrut: Daru Sadr, 1968), 2: 38.

²³ Mahfuz Söylemez, “Cezayir Metodoloji Enstitüsü Müdürü prof. Dr. Muhammed Babaammî ile ‘İbâdî ve İbâdîlerle ilgili Meseleler’ Başlıklı Söyleşi”, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları* 7/2/(Güz 2014) (t.y.): 129-148.

²⁴ Halifat, *Neş'etü'l-Hareketi'il-İbâziyye*, 19.

²⁵ Halifat, *Neş'etü'l-Hareketi'il-İbâziyye*, 21.

²⁶ İvaz Muhammed Halifat, *en-Nazmu'l-İctimaiyye ve't-Terbeviyye inde'l-İbâziyye fi Şimâli İfrîkye fi Merhaleti Kitmân* (Amman: Camiatu Ürdün, 1986), 15.

²⁷ Harun Yıldız, “Hâricîler'in Erken Dönem Tarih Algısı: Salim b. Zekvân Örneği”, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları* 2/2 (Güz 2009): 7.

²⁸ Ferhân b. Ali el-Câbirî, *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî* (Saltanatu Umân, 2013).

²⁹ Halife Nâmî Amr, *Dirasatani'l-İbâziyye* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, t.y.), 86.

Câbir b. Zeyd'in gayretleriyle İbâzîlik sadece bir kabileye veya bölgeye hasredilmemiş bilakis mevâli olanlar da bu harekete katılmıştır. Bu çalışmalar sonucu Câbir, çeşitli ırk ve kabileleri firkanın potasında toplayarak hareketin Basra'da sıkışmasının önüne geçmiş ve firkanın görüşleri İslam'ın yayıldığı tüm şehirlere kadar gitmiştir.³⁰

Câbir b. Zeyd'in ölüm tarihi hakkında kaynaklarda çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan bir kısmı Enes b. Mâlik ile aynı hafta içinde (711/93) yılının sonlarına doğru vefat ettiğini söyler. el-Heyssem b. Âdî ise onun vefat tarihini (722/104) olarak belirler. İbâzî âlim Şemmâhî birinci şıkkı daha gerçekçi bulur.³¹ Vefatı anında bir şey isteyip istemediği sorulduğunda Hasan'ı Basrî'yi görmek istediğini söylemiştir. Öldüğü zaman öğrencisi Katâde, "Bugün Iraklıların en âlimi öldü" demiştir. Vefatından sonra yerine Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme et-Temimî geçmiştir.³²

3. SALİM B. ZEKVÂN (99/717–718)

Salim b. Zekvân, (99/719) (I. asır/VII. asır) doğum tarihi, doğduğu yer ve vefat tarihi hususunda yeterli bilgi yoktur.³³ Bununla birlikte onun tabiinden olduğunu biliyoruz. O, İbâziyye mezhebinin meşhur âlimlerindedir ve hicrî birinci asrın sonları ile Hicrî ikinci asrın başlarında yaşamıştır. Uman'ın "Tevâm" mıntıkasında doğduğu söylenmektedir. Sâlim b. Zekvân hakkında en çok bilinen husus, Ömer b. Abdulazîz'e giden: Ca'fer b. es-Simâk, Ebû'l-Hur Ali b. el-Huseyn el-Kanber, Hıtat b. Kâtip, Habbâb b. Kelîb, Ebû Süfyân Kanber el-Basrî ve kendisinden müteşekkil altı kişilik Ehl-u Da've ve'l-İstikâme grubu içerisinde yer almasıdır.³⁴

Sâlim b. Zekvân'ın içerisinde bulunduğu beş kişilik heyetin Ömer b. Abdulazîz ile yürütmüş oldukları diploması³⁵ İbâzîler tarafından bir hayli önemsenmiş ve heyetin talepleri Hâricî İbâzî ayırımında İbâziyye'nin Havâric'den olmadığına delil olarak kullanılmıştır.³⁶ İbn Zekvân'ın *Sîre* adlı kitabı, İbâzîler hakkında bilgi veren erken dönemin önde gelen kaynaklarından. Yaklaşık kırk beş sayfadan müteşekkil bu eser erken dönemde vuku bulan siyâsî hadiseleri ve Ehlu'd-Da've ve'l-İstikâme'nin siyâsî prensip ve ilkelerini içerir.³⁷ Zekvân, bu eserinde İbâzîler'in inanç esaslarının tamamı Kur'ân-ı Kerîm ayetlerine dayandırarak izah etmiştir.³⁸

İbâzî mezhebinin manifestosu niteliğinde olan *Sîre*, Muhakkime'nin erken dönemi hakkında bilgi sahibi olmak ve görüşlerini öğrenmek açısından oldukça özgün ve önemli bir kaynaktır. İbn Zekvân'ın *Sîre* adlı eserinin keşfedilip ilim dünyasına kazandırılması yakın bir zamana rastlar.³⁹

³⁰ Halifat, *Neş'etü'l-Hareketi'il-İbâdiyye*, 95.

³¹ Halifat, *Neş'etü'l-Hareketi'il-İbâdiyye*, 32.

³² Şemmâhî, *Kitabu's-Siyer*, 83.

³³ Ateş Orhan, "Sâlim b. Zekvân'ın *Sîre*'sinde Hz. Osman'la İlgili Kısmın İbâzî Fikirler Açısından Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Der.* 9/2 (2009): 99.

³⁴ Dercini, *Tabakat*, 2: 232.

³⁵ Baba Ammî, *Muhammed b. Musa, Mu'cemu A'lami'l-İbâdiyye*, 2: 167.

³⁶ Orhan, "Sâlim b. Zekvân'ın *Sîre*'sinde Hz. Osman'la İlgili Kısmın İbâzî Fikirler Açısından Değerlendirilmesi", 101.

³⁷ Ateş, Orhan, "Sâlim b. Zekvân'ın *Sîre*'sinde Hz. Osman'la İlgili Kısmın İbâzî Fikirler Açısından Değerlendirilmesi", 102.

³⁸ Söylemez, "Cezayir Metodoloji Enstitüsü Müdürü prof. Dr. Muhammed Babaammî ile 'İbâdî ve İbâdîlerle ilgili Meseleler' Başlıklı Söyleşi", 141.

³⁹ Yıldız, "Hâricîler'in Erken Dönem Tarih Algısı: Salim b. Zekvân Örneği", 7.

Sîre'nin ortaya çıkışıyla Mezhepler Tarihi ile ilgili bazı inanç ve ilkelerin doğruluğu tartışılır hale gelmiştir. Eserin telif sebebi, Mürcie tarafından ileri sürülen fikirlerin yanlış olduğunu göstermektir.⁴⁰ İbâzî yazar Şemmahî (928/1522)'nin verdiği bilgiye göre, Sâlim, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme (145/172)'nin çağdaşı olup Câbir b. Zeyd (93/712) ile de mektuplaşmıştır.⁴¹ Bu mektuplar üzerinde Crone ve Zimmerman tarafından bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Okuyucuya okuma ve araştırma açısından rahatlık sağlamak üzere güçlü bir dizin ve indeks te eklenmiştir.⁴²

4. EBÛ UBEYDE MÜSLİM B. EBÎ KERÎME ET-TEMİMÎ (145/762)

Asıl adı Müslim'dir. Babasının adı Ebû Kerîme olan Ebû Ubeyde, Temîm kabilesine mensuptur. Ebû Ubeyde'nin lakabı el-Kaffâf'tır. Ebû Ubeyde 58/665 yılında Basra'da doğmuş yine (145/762) Basra'da vefat etmiştir. Birçok ilim öğrenmiş ve öğretmiştir.⁴³ Câbir b. Zeyd, Cafer b. es-Simak ve Suhâr el-Abdî'den ders almıştır.⁴⁴ Aynı şekilde, Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre, Abdullah b. Abbas, Ebû Said el-Hudri'den ders alıp hadis rivayet etmiştir. Haccac'ın ölümünden sonra (714/ 95) hapiste bulunan diğer arkadaşlarıyla beraber hapisten çıkmış⁴⁵ ve İbâziyye fırkasının imamlığına getirilmiştir. Mezhebin gelişmesinde etkin rol almıştır. Emevî yönetimiyle iyi geçinmiştir. Basra'da kendisi ve diğer İbâzî ileri gelenleri herhangi bir gerginliğe mahal vermeme adına halife Ömer b. Abdulaziz'e bir dostluk heyeti göndermiş⁴⁶ ve halifenin hayırhahları olmuştur. Bu zaman diliminde İbâzî âlim İyas b. Muaviye Basra kadılığına getirilmiştir. İbâzîler Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'nin imameti döneminde de Kitmân İmameti⁴⁷ uyguladılar.⁴⁸ Ebû Ubeyde, Basra'yı İbâziyye mezhebi için adeta bir propaganda ve eğitim merkezi haline getirerek Hamaletü'l-ilm⁴⁹ teşkilatının kurulmasını ve İbâzî öğretilerin Kuzey Afrika'nın farklı bölgelerine ulaşmasını sağlamıştır. Belli bir taraftar kitlesine ulaştıktan sonra zuhur imamlığına geçilmiştir.⁵⁰ Hamaletü'l-ilm fertleri arasında ihtilaf vuku bulduğunda Basra'daki İbâzî şeyhlerini meselenin halli için gönderiyordu. Bu şeyhlerden en çok adı geçen Hâcibu't-Tâî'dir.⁵¹ İbâzîler Ebû Ubeyde'nin imameti döneminde, mezhebin fikri ve kültürel alanda ileri gittiğini söylerler.⁵²

⁴⁰ Yıldız, "Hâriciler'in Erken Dönem Tarih Algısı: Salim b. Zekvân Örneği", 8.

⁴¹ Kutlu Sönmez, "Sâlim b. Zekvân'ın 'Sîre' Adlı Eserinden Mürcie ile İlgili Kısmın Tercümesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 37 (1996): 467-475.

⁴² Patricia Crone-Friedrich Zimmerman, *The Epistle of Salim Bin Dhakwan* (Oxford: Oxford Oriental Monographs-Calrendon Press, 2001).

⁴³ Ceytâlî, Ebû Tahir İsmail b. Musa, *Kanatiri'l-Hayrat*, Uman, 1983, I,7-49.

⁴⁴ Ebî Hazer Yağlâ b. Zeltâf, *er-Red alâcemi'i'l-muhâlifin*, 1999, s.39.

⁴⁵ Halifat, *en-Nazmu'l-İctimaiyyeve't-Terbeviyyeinde'l-İbâziyye fi Şimâli İfrkiye fi Merhaleti Kitmân*, Amman, 1982, s. 15.

⁴⁶ Şeyh Ebû'l-Abbas Ahmed b. Saîd Dercinî, *Tâbâkât*, thk. İbrahim Tallay (Beyrut, 1974), 2: 23.

⁴⁷ Kadri Önemli, *Erken Dönem İbâzî Kaynaklarda İbâziyye'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri*, (Basılmamış Doktora) (Diyarbakır: Dicle Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015). Danışman: Orhan Ateş

⁴⁸ Abdulhalim Receb, *el-İbâziyye fi Mısır ve'l-Magrib ve Alâkâtuhum İbâziyye Uman ve'l-Basra* (Maskat, 1990), 22.

⁴⁹ Önemli, *Erken Dönem İbâzî Kaynaklarda İbâziyye'nin Dinî ve Siyasî Görüşleri*, (Basılmamış Doktora), 70, 72-73.

⁵⁰ Ateş, Orhan, İbâdî İmamet Anlayışı, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, cilt: I, sayı: 5, s. 1-29

⁵¹ Halifat, *Neş'etü'l-Hareketi'il-İbâdiyye*, 108.

⁵² Rivayet edilir ki, telebeleri/hameletü'l-ilm ondan hak üzere olduklarının ve kalplerinin itminânı için bir keramet göstermesini istediler. Bunun üzerine, Ebî Ubeyde abdest aldı, iki rekât namaz kıldı, duaya başladı, mağaranın

5. REBÎ' B. HABÎB (180/796[?])

Aslen Umânî olup el-Bâtın denilen mevkide dünyaya gelmiştir. el-Basrî ve el-Ummânî nisbeleriyle de tanınır ve Ebû 'Amr künyesi ile anılır.⁵³

Gençliğinde tahsil gayesiyle Basra'ya gelmiş, Uzun zaman burada kalmış ve çok sayıda alimden ders almıştır. İbâzîyye mezhebinin Ebu Ubeyde'den sonra ki imamıdır. Câbir b. Zeyd ile görüşmüş azda olsa ondan hadîs dersi almıştır. Ayrıca Hocası Ebû Ubeyde'nin derslerine iştirak etmiş, önde gelen öğrencileri arasında yer almıştır. İbâzîliğin Basra'nın dışında kalan bölgelere yayılması için arkadaşlarını göndererek Basra dışında da yayılmasına imkân sağlamıştır.

Rebi' b. Habîb'in el-Câmiu's-Sahîh, veya el-Câmiu's-Sahîh Müsnedu'r-Rebî' adlı eseri⁵⁴ hicrî ikinci asırda telif etmiş ve eserini müsned (râvilerin isimleri esas alınarak) şeklinde tasnif ettiği için bu isimle anılmıştır.⁵⁵ İbâzîler tarafından Kur'an'dan sonra en muteber kitap kabul edilen *Müsned*'i⁵⁶ hocası Ebu Ubeyde'den rivayet etmiştir.⁵⁷

İsnatları Hz. Peygamber'e yakın, verâ sahibi olarak da ma'ruftur.⁵⁸ Zirikî onu, Basralı İbâzî ve ikinci asrın büyüklerinden bir hadîs âlimi olarak tanıtmaktadır.⁵⁹

Hocası Ebû Ubeyde'nin ölümünün ardından Basra İbâzîliği'nin başına geçen Rebî'', İbâzî liderlerden Abdulvehhab b. Abdurrahman döneminde (168-208/785-823) ilim, vera ve fazilet bakımından önde gelenler arasındaydı ve Abdulvehhab'ın danışmanlarındandı.⁶⁰

Hicrî I. asrın sonlarından başlayarak uzun bir ömür süren Rebî'', hayatının son yıllarında, ömrünün önemli bir kısmını geçirdiği Basra'dan, tekrar asıl memleketi olan Umman'a dönüp yerleşmiş ve 175-180 yılları arasında orada vefat etmiştir.

Rebî''in vefat tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber H. 160 veya 170 yılları arasında vefat ettiği söylenir. Kannubi onun 175-180 arasında vefat ettiği kanaatini benimsemiştir.⁶¹

Hocaları arasında Ebû Ubeyde, Dumâm ve Ebû Nûh olarak üç hocasının ismini vermiştir.⁶² Bunlara ilaveten, Câbir b. Zeyd, Suhâr el-Abdî ve Câfer b. Semmâk el- Abdî'nin de adı geçmektedir.

---

sakfi/tavâmı açılıncaya kadar bu hal devam etti. Mağaranın sakfının gizlenmesi cebabirlerden dolayı olmuştu. Bu ne demek? Sonra göğün birinci katı açıldı, sonra ikinci, sonra üçüncü, sonra dördüncü, sonra beşinci sonra altıncı sonra yedinci açıldı ve Allah'ın kudretiyle arş onlara göründü. Sâlimî, *Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh* (Uman: el-Matbaatu'l-Alemiyye, t.y.), 1-7.

⁵³ Dercinî, *Tâbâkât*, 2. 273.

⁵⁴ Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim Vercelânî, *et-Tertîb Fi's-Sahîh'i Min Hadisi'r-Rasûl* (Maskat: Mektebetu Maskat, 2003), 1: 7-14.

⁵⁵ Şemmâhî, *Siyeru's-Şemmâhî*, 119.

⁵⁶ Müsned'i, Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim el-Vercelânî (ö. 570/1174), altıncı asırda ortaya çıkarıp üzerinde çalışarak tertîb ve tasnif etmiştir. Vercelânî, *et-Tertîb Fi's-Sahîh'i Min Hadisi'r-Rasûl*, 14.

⁵⁷ Bünyamin Erul, "Rivayet ve Dirayet Açısından el-Câmi'i", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2 (2003): 27.

⁵⁸ Şemmâhî, *Siyeru's-Şemmâhî*, 102.

⁵⁹ Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1984), 3: 14.

⁶⁰ Dercinî, *Tâbâkât*, 2: 273.

⁶¹ Said b. Mebruk Kannubî, *Rebî'b. Habîb Mekânetuhu ve Müsneduhû* (Uman: Mektebetu'd-Dâmîrî, 1995), 167.

⁶² Şemmâhî, *Siyeru's-Şemmâhî*, 1: 124-136.

6. İBN SELLÂM EL-İBÂZÎ (273/887)

İbn Sellâm el İbâzî'nin hayatı hakkında bilgiyi kendi kitabından öğreniyoruz. Şemmahî kitabında İbn Sellâm'dan bahsederken biyografik bilgileri müellifin kitabı olan *Kitâbün fihî Bed'u'l-İslâm ve Şerâi'ü'd-dîn*'den aldığını ifade eder. İbn Sellâm el-İbâzî. Berberî kabilesi olan Levvâta'ya mensuptur.⁶³ İbn Sellâm'ın ailesi Kuzey Afrika tarihiyle yakından alakalıdır. Amcası Yahya b. Ömer, dedesi Ömer b. Tamtanin ve dedesinin kardeşi Ebû Hamid b Tamtanin 144/761 yılında meydana gelen Meğdamus savaşında Abbasîler'in komutanı Muhammed b. Eş'as el-Huzai'nin ordusuna karşı Kuzey Afrika İbâzîler'inin lideri İmâm Ebû Hatem'in komutasında savaştılar.

İbn Sellâm kitabında, kendisinden ilk olarak 240/854 tarihi itibariyle bahsetmektedir. Tunus'un Cerîd bölgesini ziyaret ettiğini ve burada Ebû Salih en-Nefûsî ile görüşüğünü söyler. İbn Sellâm H. 273 yılına kadar Cundube'de kalmıştır. Bundan sonraki hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi verilmemektedir. Rüstemî Devleti'nin sınırları içerisinde yaşamış ve vefat etmiştir.

Kitabında bu tarihten önceki hayatından bahsetmemektedir. İbn Sellâm el-İbâzî'nin ölümüyle ilgili teferruatlı bilgiye sahip değiliz. Kitabında verdiği en son tarih 278/886 onun bu tarihten sonra vefat ettiğini göstermektedir.⁶⁴

Müsteşrik Werner Schwartz tarafından tahkik edilmiş olarak yayımlanan *Kitâbün fihî Bed'u'l-İslâm ve Şerâi'ü'd-dîn* adlı eseri, Daru Sadır yayınevi tarafından basılmıştır. Ayrıca Darü'n-Neşir ve el-Ma'hedü'l-Almanili'l-Ebhasi'l-Şarkıyye gibi değişik baskıları da mevcuttur.

Eserin içeriğinde, Emevî dönemini kendi İbâzî anlayışı içerisinde değerlendirerek, İbâzîliğin doğuşu ile Rüstemî devletinin kuruluşu hakkında geniş malumat vermiştir.

İbn Sellâm kitabında vurguladığı en mühim konulardan bazıları şunlardır: İman ve İslâm, izzet ve ihsanın izahı, İbâziyye mezhebinin kaynakları, bazı sahâbîlerin üstünlükleri, dinin hükümleri, velayet-berâet konuları, bazı Abbasî ve Emevî halifelerinin zulüm ve fücurları,⁶⁵ Hz. Osman'ın halifeliği, İbâzîliğin Mağrib'de ortaya çıkışı. Ayrıca kitapta bazı İbâzî âlimler, fakihler ve önderlere de yer vermiştir.

Bu kitabın en büyük özelliklerinden biri Arap olmayanlara yönelik (Berberiler) yapılan ilk İslâmî çalışmalardan biri olmasıdır.⁶⁶ Müellifin Berberî oluşu anlatım ve yazım üslubuna da sirayet etmiştir.⁶⁷ *Kitâbün fihî Bed'u'l-İslâm ve Şerâi'ü'd-dîn* kitabından ilk defa bahseden ve ondan rivayetler naklederek tanınmasını sağlayan kişi meşhur İbâzî tarihçilerinden *Siyer* adlı eserin müellifi Ebü'l-Abbas Ahmed b. Said eş-Şemmahî'dir.

⁶³ Umrî, *Mesaliku'l-Ebsâr fi Memaliki'l-Emsar Memâliki'l-Yemen ve'l-Ğarbi'l-İslâmî ve Kabaili'l-Arab*, thk. Hamza Abbâs, *Ebû Zabî*, 2000,), 6: 118

⁶⁴ İbn Sellâm, *Bed'u'l-İslâm ve Şerai'ü'd-Din*, thk. Werner Schwartz ve Salim b. Ya'kûb (Daru Sadr, 1986), 37.

⁶⁵ İbn Sellâm, *Bed'u'l-İslâm ve Şerai'ü'd-Din*, 59.

⁶⁶ İbn Sellâm, *Bed'u'l-İslâm ve Şerai'ü'd-Din*, 36-41; Şemmahî, *Siyeru's-Şemmahî*, 1: 34; *Delilü'l-Müellifine'l-Arab el-Libiyin* (Libya: Metâbiu's-Sevre, 1397-1988), 321.

⁶⁷ İbn Sellâm, *Bed'u'l-İslâm ve Şerai'ü'd-Din*, 52.

7. EBÛ HAFS AMRÛS B. FETH EN-NEFÛSÎ (283/896)

Ebû Hafs Amrûs b. Feth el-Mesâkinî en-Nefûsi, hicrî ikinci asrın sonlarında Libya/ Trablusgarb'ta Berberî kabilelerin yaşadığı Cebel-i Nefûse'ye bağlı Katres köyünde dünyaya gelmiştir.⁶⁸ Babası hakkında kaynaklarda herhangi kayda rastlanmamıştır. Annesini daha beşikte iken hac dönüşü kaybetmiştir.⁶⁹ Tahsil hayatına doğduğu yer olan “Katres” köyünde başlamıştır. Burada dinî ve luğavî ilimleri tahsil ettikten sonra Mağrib'e intikal ederek burada yirmi yıl kadar kalmıştır.⁷⁰ Cebeli Nefûse'de el-İmâm Muhammed b. Efleh ve oğlu, İmâm Ebû'l-Yekzan el-İmâm Ebî Hâtim Yusuf b. Muhammed zamanlarında kısa bir dönem kadılık yapmıştır. Nefuse ile Eğâlibe arasında meydana gelen “Mânû” olayında şehid olmuştur. İbâzî kaynaklarda ölüm tarihi müttefikan hicrî 283 verilirken,⁷¹ İbâzî olmayan kaynaklarda ise hicrî 284 olarak geçmektedir. Bütün bu bilgilerden anlıyoruz ki Ebû Hafs uzunca bir ömür yaşamıştır.⁷²

Ebû Hafs'a nispet edilen bir kısmı kayıp bir kısmı da mevcut olan birçok eserinden bahsedilmektedir. “Kitabu el Ma'rûs” adlı kitabını Abdulhalık el-Fezanî'ye cevap olarak yazmıştır; Ebû Ubeyde, *Kitabu “fi'l-Hatır, Kitabaniifi'l-Usûli ve'l-Fıkhî, Kitabu fi Reddî a'la'n-Nukas ve Ahmed b. el-Hüseyini*⁷³ *Kitabu Amrûs b. Feth, Kitabu A'lâmu'l-Milleti, Kitabu'l-Hükmi ve'l-Ma'rifeti, Kitab Usûlü Deynûniyeti's-Sâfiyye* adlı eseri içerik olarak, dini ve siyasî görüşler açısından geniş bir muhtevaya sahiptir.

Ebû Hafs Umrûs b. Feth en-Nefûsî, *Usûlü'd-Deynûneti's-Sâfiyye*'sinde, “Akide” başlığı ve “el-Muameletu beyne'l-Muvahhidin” (Allah'ın birliğine inananlar) alt başlığı altında İbâziyye'nin tevhid anlayışına kısaca vurgu yapmaktadır. Şöyle ki: “İkrar ederiz ki, Allah birdir, hiçbir şey O'na benzemez, onun ortağı da yoktur. Muhammed onun kulu ve resûludur. Yine İkrar ederiz ki, onun Allah'tan getirdiği hakktır.”⁷⁴ Bu şekilde inanan ve ikrar edenin şirk ile alakası yoktur.⁷⁵ Bu ifadelerde Umrus zat, sıfat ve fiil ayrımı yapmamakta ve genellemeci bir yaklaşımla Allah'ın birliğini ifade etmektedir. Teşbih ve tecsime sapmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Tevhid ehlinin Hz. Peygamber'in (sav) şefâati sayesinde cennette yüksek dereceye ulaşacağını açıklar.⁷⁶

Cehaletle birlikte olan isyan, Allah'ın emirlerine karşı gelme, ahırda beslenen hayvanın durumu gibidir; velayet ve beraet mefhumlarını bilmez. Onlar kendilerini din üzere biliyorlar, dini yaşamadıkları müddetçe ondan hisseleri yoktur. Dinden bir şey bilmezler ancak isim olarak bilirler. Kitabı bildiklerini zannediyorlar; oysa onlar sadece kitabın sıfatını biliyorlar. Kitabı öğrenmek, helal ve haramı bilmek için bir öndere ihtiyaç vardır.

⁶⁸ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye fi Mevkibi't-Tarihî*, 1989, 2: 137.

⁶⁹ Dercinî, *Tâbâkât*, 1: 324.

⁷⁰ Şemmâhî, *Siyeru's-Şemmâhî*, 229.

⁷¹ Şemmâhî, *Siyeru's-Şemmâhî*, 368.

⁷² Amrus b. Feth en-Nefûsî Ebû Hafs, *Usûlü'd-Deynûneti's- Sâfiyye* (Uman, 1999), 20.

⁷³ *Delilü'l-Müellifine'l-Arab el-Libiyyin*, 30.

⁷⁴ Ebû Hafs, *Usûlü'd-Deynûneti's- Sâfiyye*, 59.

⁷⁵ Ebû Hafs, *Usûlü'd-Deynûneti's- Sâfiyye*, 59.

⁷⁶ Ebû Hafs, *Usûlü'd-Deynûneti's- Sâfiyye*, 68.

Kur'ân'ın hükmü ile hükmetmezler. Ehl-i sünnetten olduklarını iddia ederler lakin sünneti yaşamazlar. Bid'atları inkâr ettikleri halde, ehli bid'adılar. Üstünlük gösteriş ve çoklukla delil getirirler. Bunların hiçbirisi dinde delil teşkil etmez.⁷⁷

İbâzî görüşler yanında muhaliflere verilen cevapları da bu eserde bulmak mümkündür. Ayrıca Akaid konuları mü'min, müşrik ve İbâziyye'nin yeri, muvahhidin olanlar ile ilişkiler, el-Menzile beyne'l-Menzileteyn, ehl-i Kitap ile ilişkiler, Mecusilerle, müşriklerle ve münafıklarla ilişkilerimiz, şefâat, Mutezile şüphelerinin tenkidi vb. konuları içermektedir.

Ayrıca, Ebû Hafs'ın usul ve furu'a dair birçok fetvaları bulunmakla birlikte; takvası, zekâ ve içtihadı, ilme olan muhabbeti, sair ulemayı takdir etmesi, hakkın yerini bulması, cihadı sevmesi, cesareti ve öncü olmasıyla da öne çıkan meziyetlere de sahip idi.

8. EBÎ HAZER YAĞLÂ B. ZELTÂF' EL-VESYANÎ (380/990)

Zeltaf annesinin ismidir. Babasını ismi Eyyüb'tur.⁷⁸ Hicrî 380 yılının ortalarında vefat etmiştir.⁷⁹ Yaşadığı asır siyasetin ilmin ve savaşların süregeldiği bir zaman dilimidir.⁸⁰ Edebiyat, dilbilim ve diğer ilimleri hocası Ebû Rebî'' Süleyman b. Zerkûn en- Nefûsî'den, usûle ait derslerini de Sehnûn b. Eyyüb'ten almıştır.⁸¹

Müellifin hayatı üç devreden müteşekkildir. Birincisi, onun eğitim ve öğretim devresi, ikincisi, siyasî ve askerî devresi üçüncüsü ise, istikrar dönemidir.⁸² İstikrar dönemi, Ehlü'd- Da've diye bilinen talebelerine Kur'an ilmi, hadîs, usul-i fıkıh, Arap dili ile siyer konularında ders verdiği yılları kapsar.⁸³ Hayatının son kısmını Mısır'da geçirerek H. 380 de vefat etmiştir.⁸⁴

İbâzî âlimlerden Ebû Temîm onu şöyle nitelendirir, "Ebî Hazer, takva ve ilim sahibi idi."⁸⁵ Arkadaşı aynı zamanda öğrencisi olan Ebû Nuh, Ebî Hazer için; "insanların en takvalısıydı. Güzel bir şey işittiği zaman onunla amel ederdi.⁸⁶ Sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadarki vaktini münzevi halde dua, kıraât ve tazarru' ile geçirirdi.⁸⁷

er-Redalâ Cemî'i'l-Muhâlifîn adlı eserinde, kelâmın önemli konularından olan sıfatlar konusuna geniş yer vermiştir. Bunun yanında muhalif fırkaların görüşleri hakkında reddiyeler vardır. Ebû Hazer'in eseri İbâzîler'in kelâmî görüşlerini anlamada oldukça önemli bir kaynaktır.

Ebû Hazer Yağlâ b. Zeltâf, *er-Red alâ Cemî'i'l-Muhâlifîn*'de, kebire meselesinden sonra velâyet ve berâet kavramlarının üzerinde durmakta ve bu meseleyi ayrı başlıklar altında işlemektedir.⁸⁸

⁷⁷ Ebû Hafs, *Usûlü'd-Deynûneti's- Sâfiyye*, 66.

⁷⁸ Yağlâ b. Zeltâf Ebî Hazer, *er-Red alâ Cemî'i'l-Muhâlifîn*, thk. Amr Halife en-Nâmî (Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 2008/1428), 1.

⁷⁹ Dercinî, *Tâbâkât*, 1, 119.

⁸⁰ Şemmâhî, *Siyeru's-Şemmâhî*, 1: 346.

⁸¹ Dercinî, *Tâbâkât*, 1, 120.

⁸² Ebî Hazer, *er-Red alâ Cemî'i'l-Muhâlifîn*, 1.

⁸³ Dercinî, *Tâbâkât*, 1, 120.

⁸⁴ Ebî Hazer, *er-Red alâ Cemî'i'l-Muhâlifîn*, 2.

⁸⁵ Ebî Hazer, *er-Red alâ Cemî'i'l-Muhâlifîn*, 6.

⁸⁶ Ebî Hazer, *er-Red alâ Cemî'i'l-Muhâlifîn*, 6.

⁸⁷ Ebî Hazer, *er-Red alâ Cemî'i'l-Muhâlifîn*, 6.

⁸⁸ Ebî Hazer, *er-Red alâ Cemî'i'l-Muhâlifîn*, 26.

İbâzilikte, hayır üzere olan müminlere velayet (dostluk), kötülük ehinden olanlara berâet (beri) olmak gerekir. Bir kimsenin velâyet ya da berâetten hangisine dahil olduğu bilinmiyorsa bu kimse için vukuf gereklidir. Her türlü masiyet/günahdan uzak durmak dinin esaslarındandır.⁸⁹ “Velâyet”, Müslümanlar için terahhüm, muhabbet ve istiğfarda bulunmak manalarını ifade eder. Kalben sevmenin yanı sıra, Müslümanlar için istiğfar etmek, dua etmek, rahmet ve iyilik talebinde bulunmaktır. İstiğfardan maksat ise, Müslümanların bağışlanmasını istemektir.

Müellif eserinde, mantıklı bir üslup ile mücadele ve müzakerelerinde kuvvetli deliller kullanarak, kelâm konularını sair fırkalara cevap şeklinde yazmıştır. Eser yazıldığı dönem itibariyle yazılan birçok siyer ve terâcim kitaplarına rağmen H.I. asır ile IV. asır erken dönem İbâzî kaynaklarından olduğu için önemlidir.

SONUÇ

Her fırkayı kendi kaynaklarından inceleyip araştırmak, ideolojik yaklaşımlardan uzak durmak araştırmacıların takip etmesi gereken en önemli bir metottur. Tarihi olayların kritiği yapılırken öğretici ve yapıcı bir metot takip etmek gerekir. İmam Eş'arî, *Makalatu'l-islâmiyyîn* adlı eserinde geçmişte bazı araştırmacıların insanları kendi fikirlerine tabi kılmak için, inandıkları düşünceleri doğrultusunda metinleri çarpıtarak kullanma yoluna gittiklerini beyan etmiştir. İslâm mezhepleri tarihi yazarlarının muhalif fırkalar hakkında bilgi verirken abartıya kaçmaları ve yanlış bilgi vermeleri fırka yazıcılığının temel sorunlarındandır.

Mezhep tarihçileri tarafından yayınlanmış eserlerde yer alan İbâzîler'e ait çok sayıda rivayet çelişkilerle doludur. Ne yazık ki mezhep taassubunun bir sonucu olarak İbâzî olmayan müelliflerin bir kısmı İbâzî kaynakları yeterince dikkate almamışlardır. İbâzî kaynaklar Haricilik nispetini kabul etmemelerine rağmen İbâzî görüşlere yer verilmeden İbâzîyye Havâric'in bir alt fırkası olarak ele alınmıştır.

Muhakkime fırkası Hicri 64 yılında parçalanarak farklı fırkalara ayrılmıştır. Ezarika, Sufriyye ve necedât fırkaları inançlarını tebliğde şiddet yolunu benimserken İbâzîyye hikmet ve ikna yöntemini esas almıştır. Nitekim bu yaklaşımın bir sonucu olarak Muhakkime'nin şiddeti benimseyen diğer fırkaları yok olup giderken İbâzîyye günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Ayrıca görüşlerini anlatan çok sayıda eser bırakmıştır.

İbâzî liderler, mümkün olduğunca siyasîlerle iyi ilişkiler kurmaya gayret göstermişlerdir. İbâzî kaynaklarda fırkanın fikri müessisi olarak görülen İmam Câbir b. Zeyd tıpkı Abdullah b. Ömer gibi Emevî idarecilerin ardında namaz kılmış ve onlardan gelen hediyeleri kabul etmiştir.

Kaynaklarda İbâzîyye hakkında az ve çelişik bilgilerin yer alması büyük ölçüde mezhep taassubunun ve siyasi algıların bir sonucudur. Oysa bahse konu İbâzî kaynakları temel alarak İbâzîler'in dinî ve siyâsî fikirlerinin gelişim sürecini anlamak, İbâzîliğin farklı tarihlerde kaleme alınan kaynaklarından hareketle İbâzî fikirlerin oluşumunu ve süreç içerisinde yaşanan kırılmaları tespit etmek mümkündür.

⁸⁹ Ebî Hazer, *er-Red alâ Cemî'i'l-Muhâlifîn*, 27.

Çalışmamız neticesinde elde edilen bulguları şu şekilde sıralayabiliriz; İbâzî âlimler görüşlerini nakli ve akli delilleri ışığında ortaya koymuş ve savunmuşlar, muhataplarını ikna etmek için Kur'an-ı Kerim'den ayetler ve Hz. Peygamberin hadislerinden deliller getirerek nakil metodunu kullanmışlar, nakle inanmayanlara ise akli deliller ışığında deliller sunarak, fikri özgürlüğün önünü açmışlardır.

Salim b. Zekvân'ın *Sîre* adlı eseri erken dönemde vuku bulan siyasî hadiseleri ve Muhakkîme'nin erken dönem görüşleri hakkında bilgi sahibi olmak açısından oldukça önemlidir. *Sîre*'nin yazıldığı dönem İbâzî fikirlerin teşekkülü açısından oldukça erken bir tarih olması hasebiyle İbâzîler'e ait tüm görüşleri burada bulabilmek doğal olarak imkânsızdır.

Rebi' b. Habîb'in *el-Câmiu's-Sahîh*, veya *el-Câmiu's-Sahîh Müsnedu'r-Rebi'* adlı eseri, hicrî ikinci asırda telif etmiş ve eserini müsned (râvilerin isimleri esas alınarak) şeklinde tasnif ettiği için bu isimle anılmıştır. İbâzîlere göre Rebi' b. Habîb'in *Müsned*'i Kur'an'dan sonra sahih kaynak olarak kabul edilir, İbâzîler'e göre Buhârî ve Müslim'in sahihlerinden daha sahih bir kaynaktır. Eserde yer alan râviler ise güvenilirlik, hıfz, zapt, emanet ve doğruluk açısından sika râvilerdir. Rebi''in bu eseri, İbâziyye mezhebinin aslı ve esasını oluşturmaktadır.

Ebü Hafs Umrûs b. Feth en-Nefûsî tarafından kaleme alınan *Usûlü'd-Deynûniyeti's-Sâfiyye*, dinî ve siyasî görüşler açısından geniş bir içeriğe sahiptir. İbâzî görüşler yanında muhaliflere verilen cevapları da bu eserde bulmak mümkündür.

Ebü Hazer'in *er-Red alâ Cemî'i'l-Muhâlifîn* adlı eseri İbâzîler'in kelâmî görüşlerini anlamada oldukça önemli bir kaynaktır. Müellif eserinde, mantıklı bir üslup ile mücadele ve müzakerelerinde kuvvetli deliller kullanarak, Kelâm konularını sair fırkalara cevap şeklinde yazmıştır.

İbn Sellâm el-İbâzî'nin *Kitâbün fihi Bed'u'l-İslâm ve Şerâi'u'd-Dîn* adlı eserde yer alan bazı konular şunlardır: İman ve İslâm, izzet ve ihsanın izahı, İbâziyye mezhebinin kaynakları, bazı sahâbîlerin üstünlükleri, dinin hükümleri, velayet-beraet konuları, bazı Abbasî ve Emevî halifelerinin zulüm ve fücurları, Hz. Osman'ın halifeliği, İbâzîliğin Mağrib'de ortaya çıkış süreci. Ayrıca kitapta bazı İbâzî âlimler, fakihler ve önderlere de yer vermiştir.

İbâzîler'in sadece kendi kaynaklarına dayanıp diğer mezheplerin literatürünü öğrenmemeleri veya araştırmamaları, keza diğer mezhep müntesiplerinin de İbâzî, anlayışını ve literatürünü araştırmaması bilimsel bir yaklaşım olmadığı gibi bütünleştirici bir davranış da değildir.

İbâzî liderler sadece siyasî lider olmayıp aynı zamanda kendi devirlerinin önemli alimleri arasında yer almışlardır. Yani hem fırkanın ümerası hem de uleması olarak çift yönlü bir fonksiyon üstlenmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Abdulhalim Receb. *el-İbâdiyye fî Mısr ve'l-Magrib ve Alâkâtuhum İbâziyye Uman ve'l-Basra*. Maskat, 1990.
- A'veşt, Bukeyr b. Said. *Dirâsât İslamiyye fî'l-Usûli'l-İbâdiyye*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988.
- Ateş, Orhan. “Günümüz Umân İbâzîliği”, (*Basılmamış Doktora Tezi*). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Ateş, Orhan. “el- Milel ve'n-Nihâl'in Mukaddimesi Çerçevesinde Şehristânî'nin Fırka Yazıcılığının Bazı Sorunları”. e-Makalat Mezhep Araştırmaları 1/2 (2009).
- Ateş, Orhan. *Mu'tezile İbâziyye Etkileşimi*, İzmir: Kaynak Yayınları, 2013.
- Ateş, Orhan, İmam “Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd ve İbâdiyye Fırkası İçindeki Yeri”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları*, 2017, Cilt: IV, Sayı: 3, s. 58-84.
- Ateş, Orhan, “İbâzî Bilgin Ebû Ubeyde Müslim B. Ebî Kerîme”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2017, Cilt: IV, Sayı: 4, s. 1-24.
- Ateş, Orhan. “Sâlim b. Zekvân'ın Sîre'sinde Hz. Osman'la İlgili Kısmın İbâzî Fikirler Açısından Değerlendirilmesi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9/2 (2009).
- Baba Ammî, Muhammed b. Musa. *Mu'cemu A'lami'l-İbâziyyin*. Daru'l-Garbi'l-İslami, t.y.
- Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed. *el-Fark beyne'l-Fırak*. Trc. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1985.
- Bukeyr b. Said, A'veşt. *Dirasat İslâmiyyefî'l-Usulîl-İbaziyye*. Kahire, t.y.
- Câbirî, Ferhân b. Ali el-. *Resâilu'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*. Saltanatu Ummân, 2013.
- Delilü'l-Müellifine'l-Arab el-Libiyyin*. Libya: Metâbiu's-Sevre, 1397-1988.
- Dercini, Ebû'l-Abbâs Ahmed b Saîd b Süleymân Temicârî. *Kitâbu Tabakati'l-meşâyih bi'l-Magrib*. Thk. İbrahim Talay. Beyrut, 1974.
- Dercinî, Şeyh Ebû'l-Abbas Ahmed b. Saîd. *Tâbâkât*. Thk. İbrahim Tallay. Beyrut, 1974.
- Ebî Hazer, Yağlâ b. Zeltâf. *er-Red alâ Cem'i'l-Muhâlifîn*. Thk. Amr Halife en-Nâmî. Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 2008/1428.
- Ebû Hafs, Amrus b. Feth en-Nefûsî. *Usulü'd-Deynûneti's- Sâfiyye*. Uman, 1999.
- Erul, Bünyamin. “Rivayet ve Dirayet Açısından el-Câmi'i”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*. 2 (2003).
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Hâricîler”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1983.
- Halifat, İvaz Muhammed. *el-Usulü't-Tarihiyye li'l-Fırkatî'l-İbâziyye*. Ürdün: el-Camiatü'l-Ürdüniyye, t.y.
- Halifat, İvaz Muhammed. *en-Nazmu'l-İctimaiyye ve't-Terbeviyye inde'l-İbâziyye fî Şimâli İfrikye fî Merhaleti Kitmân*. Amman: Camiatu Ürdün, 1986.
- Halifat, İvaz Muhammed. *Neş'etü'l-Hareketi'il-İbâdiyye*. Amman, 1989.
- İbn Hacer el-Askalanî. *Tehzibü't-Tehzib*. Beyrut: Daru Sadr, 1968.
- İbn Sellâm. *Bed'u'l-İslâm ve Şerai'ü'd-Din*. Thk. Werner Schwartz - ve Salim b. Ya'kûb. Daru Sadr, 1986.
- Kannubî, Said b. Mebruk. *Rebî'b. Habîb Mekânetuhu ve Müsneduhû*. Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995.

- Kutlu, Sönmez. “Sâlim b. Zekvân’ın ‘Sîre’ Adlı Eserinden Mürcie ile İlgili Kısımın Tercümesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 37 (1996).
- Lekbâl, Musa. *el- Mağribu’l-İslâmî*,. Cezair, 1981.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye fi Mevkibi’t-Tarihî*. 1989.
- Nâmî Amr, Halife. *Dirasatani’l-İbâziyye*. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, t.y.
- Nehrevân, İsa. *Fetevâ İmam Cabir b. ZeydYayınları, İst 2018*. İstanbul: SD Yayınları, 2018.
- Önemli, Kadri. *Erken Dönem İbâzî Kaynaklarda İbâziyye’nin Dinî ve Siyasî Görüşleri, (Basılmamış Doktora)*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Patricia Crone-Friedrich Zimmerman. *The Epistle of Salim Bin Dhakwan*. Oxford: Oxford Oriental Monographs-Calrendon Press, 2001.
- Sâlimî. *Şerhu’l-Câmî’i’s-Sahîh*. Uman: el-Matbaatu’l-Alemiyye, t.y.
- Söylemez, Mahfuz. “Cezayir Metodoloji Enstitüsü Müdürü prof. Dr. Muhammed Babaammî ile ‘İbâdî ve İbâdîlerle ilgili Meseleler’ Başlıklı Söyleşi”. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları* 7/2/(Güz 2014) (t.y.).
- Sülün, Cevat. *Câbir b. Zeyd ve İbâziyye İçindeki Rolü*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Şemmâhî, Ahmed b. Said b. Abdulvahid. *Kitabu’s-Siyer*. Thk. Ahmed b. Said b. es- Siyâbî. Maskat: 1987, t.y.
- Şemmâhî, Ahmed b. Said b. Abdulvahid. *Siyeru’s-Şemmâhî*. Thk. Muhammed Hasan. Beyrut: Darü’l-Medâri’l-İslâmî, 2009.
- Umrî. *Mesaliku’l-Ebsâr fi Memaliki’l-Emsar Memâliku’l-Yemen ve’l-Ğarbi’l-İslâmî ve Kabaili’l-Arab*,thk. Hamza Abbâs, Ebû Zabî, 2000,). Thk. Hamza Abbas. Ebû Zabî: 2000, t.y.
- Vercelânî, Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim. *et-Tertîb Fi’s-Sahîh’i Min Hadisi’r-Rasûl*. Maskat: Mektebetu Maskat, 2003.
- Yıldız, Harun. “Hâricîler’in Erken Dönem Tarih Algısı: Salim b. Zekvân Örneği”. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları* 2/2 (Güz 2009).
- Zirikli, Hayreddin. *el-A’lâm*. Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melayin, 1984.